

שלוש הערות בעניין התכלת

הקדמה

א. 'מראה שני שבה'
ב. דעת הרמב"ם על התכלת והחילזון
ג. תכלת אינה הידור מצוה אלא מצוה

הקדמה

זכיתי להתחיל לקיים מצות תכלת לאחר ששמעתי הרצאה מפי ד"ר ישראל זיידרמן ביום עיון ב'היכל שלמה' בחול המועד פסח בשנת תשנ"ד, שבעקבותיה השתכנעתי שהארגמון קהה הקוצים (*murex trunculus*) הוא החילזון שממנו יצרו את התכלת בימי קדם. הגל הראשון של מקיימי המצוה החל כמה שנים קודם, ומאז רבו מטילי התכלת בציציותיהם. עמותת 'פתיל תכלת' מספקת כיום לכל דורש ציציות ובהן חוטי תכלת הצבועים בנוזל המופק מחילזון הארגמון בשיטה התואמת את המתואר בתלמוד, ובהתאם לשיטות הקשירה השונות. ספרות הלכתית רבה וענפה התפרסמה בתחום, וכל הרוצה יכול להעמיק בה. הנושא עולה כפעם בפעם גם בכנסים תורניים למיניהם. לאחרונה, בחודש מנחם אב תשע"ח, התקיים בירושלים כנס של עמותת 'מטמוני ארץ' - עמותת חרדית העוסקת בחשיפת תחומי דעת תורניים והנגשתם לציבור, ובו הוקדש מושב מעניין וחשוב לחידוש התכלת בימינו, שכלל הדגמה חיה של ייצור תכלת.

במאמר זה אעיר שלוש הערות בעניין התכלת שכמדומני לא נאמרו עוד, או שלא נאמרו בבהירות מספקת עד היום.

א. 'מראה שני שבה'

אחד הדברים שעייב במשך שנים את חידוש קיום מצות התכלת היה הגיון שהתקבל בניסיונות הראשונים להפיק את התכלת מן החילזון. הרב הראשי הגרי"א הרצוג זצ"ל בעבודתו הגדולה על התכלת ובמאמריו בנושא שלל את התכלת של האדמו"ר ר' חנוך הניך ליינר זצ"ל מראדזין, שזיהה את חילזון התכלת עם הדינון. הצבע הכחול שהפיקו בראדזין מן הדינון היה למעשה הצבע שנקרא 'כחול פרוסי', צבע שנתגלה לפני כשלוש מאות שנה, שבחימום של מאות מעלות אפשר להפיקו מכל חומר אורגני. לעומת זה הביא הרב הרצוג ראיות מן הממצאים הארכיאולוגיים ומדברי מחברים קדמונים שהחילזון הימי *murex trunculus* הוא חילזון התכלת,

שממינים דומים לו מופק צבע הארגמן. ואולם ניסיונות להפיק את התכלת באופן הקרוב ביותר למתואר בגמרא (מנחות מב, ב) יצרו צבע סגול, ולא כחול. הרב הרצוג נואש מן הניסיונות להפיק תכלת מן הארגמן, והכריע מספק לטובת חילזון הַיְנִיטָנָה, שהוצע כזיהוי לחילזון התכלת בחצי הראשון של המאה ה"ט על ידי המלומד הגרמני וילהלם גזניוס. ואולם ניסויים נוספים שנעשו במשך השנים הראו שהיניטנה מפיקה צבע שאינו נקלט באופן יציב בצמר, וגם אין ידוע על שימוש בה לצביעה בתקופות קדומות, בניגוד לארגמן.

עברו עשרות שנים, וניסויי של פרופ' אוטו אלסנר ממכון שנקר שברמת גן פתחו שוב את הפתח לחדוש המצוה. הוא גילה שהניסויים בארגמן שהרב הרצוג הסתמך עליהם נכשלו, והתוצאה שלהם הייתה צבע סגול, מפני שהם נעשו במקום סגור. הניסיון הראה שחשיפה לאור השמש בעת הכנת הצבע מפיקה צבע כחול יפה הדומה לרקיע בטהרתו, צבע שהוא גם עמיד ביותר, ושהערמות הענקיות של קונכיות חילזון הארגמן שנתגלו בחופי הים התיכון מחיפה ועד סולמה של צור ובחופי הלבנון אכן מלמדות שהכנת התכלת נעשתה כנראה תחת כיפת השמים. בעקבותיו באו מחקריהם ועבודותיהם של ד"ר ישראל זיידרמן, ד"ר ברוך סטרמן, ר' יואל גוברמן, הרב אליהו טבגר ואחרים. מאוחר יותר התברר שגם תהליך של אידוי או חימום מאפשר תוצאה דומה. לתגליות אלה יש הסבר כימי שאינו מענייני במאמר זה.

ממצאים אלו, שלא היו ידועים מאז שנשכחה דרך ייצור התכלת אחר תקופת התלמוד ועד לעשורים האחרונים, יכולים לעניות דעתי ללמדנו פשוט חדש בסוגיית התכלת במסכת מנחות (מב, ב):

אמר ליה אביי לרב שמואל בר רב יהודה, הא תכילתא היכי צביעתו לה, אמר ליה מייתנין דם חילזון וסמנין ורמינן להו ביורה [ומרתחינן ליה], ושקלינא פורתא בביעתא וטעמינן להו באודרא, ושדינן ליה לההוא ביעתא וקלינן ליה לאודרא. שמע מינה... טעימה פסולה... משום דבעינן צביעה לשמה. כתנאי, טעימה פסולה משום שנאמר כליל תכלת דברי ר' חנינא בן גמליאל, רבי יוחנן בן דהבאי אומר אפילו מראה שני שבה כשר משום שנאמר ושני תולעת.

רב שמואל בר רב יהודה היה מן ה'נחותי' שהביאו מתורת ארץ ישראל לבבל בדורו של אביי. ייצור התכלת נעשה בחופים הצפוניים של ארץ ישראל, ומשם הגיעה התכלת גם לבבל. ה'טעימה' היא בדיקה של כמות קטנה מתוך החומר היקר בחתיכת צמר קטנה כדי לוודא שהחומר נותן צבע מתאים¹, וכיון שהצביעה צריכה להיות לשם

1 רש"י שם; רמב"ם, ציצית פ"ב ה"ג. זהר עמר (הארגמן): פורפורה וארג'ואן במקורות ישראל ועוד ביורים בעניני התכלת, הר ברכה תשע"ד, עמ' 132). בהסתמך על ייצור אינדיגו בחברות פרימיטיביות בימינו, משער שמדובר בטעימה של ממש, בפה, כדי לעמוד על רמת החמיצות

מצוה - הכמות הקטנה שנלקחה לבדיקה והגיזה שנצבעה בה, שלא נעשו לשם מצוה, אסורים בשימוש לציצית, ואם יחזור וישפוך את הצבע ששימש לניסיון לתוך היורה יפסול את כולה. הגמרא מביאה ברייתא שבה לפי פירוש הראשונים (רש"י כאן, ורבנו הלל והראב"ד ובעקבותיו המיוחס לר"ש על תורת כהנים מצורע סוף פרשה א) נחלקו תנאים אם אכן ה'טעימה' פסולה. ר' חנינא בן גמליאל אומר שכל הנצבע בכל פעם צריך להיות לשם תכלת משום שנאמר "כליל תכלת", ואילו ר' יוחנן בן דהבאי אומר שאף צביעה שנייה "שכבר נצבע בה צמר אחר וזה השני" (לשון רש"י) כשרה. את זאת לומד ר' יוחנן בן דהבאי מן הלשון "ושני תולעת" - הוא דורש את 'תולעת' על החילזון, ורואה בדרך דרש את 'שני תולעת' כצורת סמיכות של 'שני'.

יש דוחק בפירוש זה. התלמוד כבר הקדים ואמר שהטעם שה'טעימה' פסולה הוא משום דבעינן צביעה לשמה, ואם כן צריך לומר שהדרשה "כליל תכלת" היא אסמכתא בעלמא, שנוספה לאחר שנאמר כבר הטעם האמיתי. מבחינה לשונית ועניינית קשה למצוא בצירוף 'כליל תכלת' את התוכן "שלא יהא דבר אחר צבוע בה מתחילתה" (רש"י), שהרי גם הצביעה הראשונה כולה תכלת. גם הלשון "מראה שני" בלשונו של ר' יוחנן בן דהבאי אינה מדוקדקת, והיה ראוי שיאמר 'צבע שני' או 'צביעה שנייה'².

לאור המציאות שהתודענו אליה רק בדורנו ולא הייתה ידועה לראשונים, שהחילזון יכול להפיק תכלת מושלמת - אבל גם מראה נוטה יותר לאדום, כזה שאנחנו קוראים לו כיום 'סגול', אני רוצה להציע, אחר בקשת מחילתם של רבותינו הראשונים, לפרש אחרת את הסוגיא: אפשר לטעון שזה שטעימה פסולה משום דבעינן 'לשמה' הוא דין המוסכם על הכל, ומחלוקת התנאים היא האם צריך בכלל לעשות 'טעימה'. לדעת ר' חנינא בן גמליאל הצבע צריך להיות 'כליל תכלת', ולכן חובה לבדוק אותו ולראות אם כבר נחשף לשמש במידה מספקת (ובדיקה זו צריכה להיעשות בתשומת לב, שלא ייאסר שאר הצבע ושלא נשתמש בצמר פסול שאינו 'לשמה'). אבל ר' יוחנן בן דהבאי סובר שאף מראה שני שבה כשר (מתוך שסמך הכתוב תולעת שני לתכלת), דהיינו שגם צמר שהגוון שלו יהיה סגול למראה³ כשר הוא, ועל כן אין צורך ב'טעימה'. לפי פירוש זה פתיחת הבריתא "טעימה פסולה" היא כותרת המוסכמת על הכל, וההמשך "משום שנאמר כליל תכלת" וכו', מתייחס ל'טעימה' ולא ל'פסולה'. אפשר למצוא

של החומרים הנלווים לדם החילזון. אולם לעניות דעתי פירושם של הראשונים מוכח מסוגיית התלמוד: "מה טעם טעימה פסולה, משום דבעינן צביעה לשמה" (שם).

2 ברוב הלשונות יש הבחנה בין הלשון המתארת את הגוון הנראה לעין לבין זו המתארת את החומר שבו צובעים ופעולת הצביעה. באנגלית הראשון נקרא color והשני dye, בערבית הראשון 'לון' והשני 'בויה' או 'דהאן'. בערבית 'צבע' משמש בשני המובנים, אבל 'מראה' רק במובן הראשון.

3 שני שבתכלת, שילוב של חום-אדום של צבע השני וכחול של התכלת, כלומר צבע בגוון סגול.

בדברי חז"ל מקבילות למבנה כגון זה⁴. לפי זה נחלקו התנאים האם 'תכלת' בגוון גולגולת היא תכלת כשרה או לא.

בתורת כהנים (מצורע סוף פרשה א) יש מקבילה לסוגייתנו. הדברים שם קשים להבנה ואני מעדיף להניח אותם בינתיים ב'צריך עיון'⁵, אבל מכל מקום אפשר לראות מייד שהפסול של 'טעימה' מוזכר שם לאחר דברי יוחנן בן דהבאי, ומשמע שאין פסול זה תלוי במחלוקת עם תנא קמא. ועוד, בכתב היד המעולה ביותר של הספרא (כתב יד וטיקן 66) וכן בקטע גניזה של הספרא "השני שבתולעת" מנוקד בקמץ, מה שמתאים להצעתנו דלעיל⁶.

4 שתי דוגמאות: א. מסכת שביעית (פרק א, א-ד) פותחת "עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית" - אמירה שממנה משתמע שיש דין של תוספת שביעית בחרישת שדה האילן בסוף השנה השישית. אחר כך נכנסת המשנה לדיונים משניים בעניין זה: "אזיהו שדה האילן", "אחד אילן סרק ואחד אילן מאכל"... "היה אחד עושה ככר דבלה"... "היו עשרה, מעשרה ולמעלה"... וכאן אומרת המשנה: "שנאמר בחריש ובקציר תשבות... חריש של ערב שביעית שהוא נכנס בשביעית"; רק לאחר כמה דיוני משנה מגיעה המשנה לנמק את הדין היסודי שברישא. ב. "ולמה אמרו שתי שורות במרתף מקום שמכניסין בו חמץ. בית שמאי אומרים שתי שורות על פני כל המרתף ובית הלל אומרים שתי שורות החיצונות שהן העליונות" (משנה פסחים א, א). ההיגד הפותח הוא שדין שתי שורות במרתף נאמר רק במקום שמסתפקים ממנו ומכניסין בו חמץ ולא באוצרות יין ושמן, ואז חוזרת המשנה ומביאה את מחלוקת ב"ש וב"ה על טיבן של שתי השורות, ולא על ההיגד עצמו.

5 על הפסוק "ושני תולעת ואזוב" האמור בהרת המצורע נאמר בספרא: "ושני, יכול פיקס, תלמוד לומר תולעת. אי תולעת יכול אחד מן הצבעים, תלמוד לומר ושני. הא כיצד, זו זהורית טובה. יוחנן בן דהבאי אומר, ושני תולעת שני שבתולעת. ומנין שאם טעמה פסול, תלמוד לומר ושני תולעת". פיקס הוא *φάκος* ביוונית, *fucus* בלטינית, צבע אדום המופק מן הצומח ומשמש לכחלת עיניים, וממנו בלשון חז"ל הפועל 'כוחלת ופוקסת' (המילה קיימת גם בעברית מקראית - "ותשם בפוך עיניה"; שמות של חומרים מיוחדים משמשים לעתים קרובות באופן דומה בשפות ממשפחות שונות). הקטע קשה להבנה. לכאורה יוחנן בן דהבאי חוזר על דברי תנא קמא, ואינו מתאים למה שנמסר בשמו בבבלי מנחות, ונראה לכאורה שיש כאן תרי תנאי אליבא דיוחנן בן דהבאי. גם הלימוד "ומנין שאם טעמה פסול תלמוד לומר ושני תולעת" אינו מובן. ראשונים ואחרונים הגיהו את הנוסח בכמה דרכים, ופירשו את המשפט באופנים שאינם עולים יפה בלשון (עיין רבנו הלל המכניס את ר' חנינה בן גמליאל מן הבבלי לספרא, הראב"ד בעקבותיו המיוחס לר"ש הגורסים "ת"ל שני תולעת ואזוב מה אזוב בתחלתו אף שני בתחלתו", התורה והמצוה למלבי"ם המקדים את "ומנין שאם טעמה פסלה" לרישא לפני יוחנן בן דהבאי, ור' ברוך אפשטיין בתורה תמימה המעתיק את הקטע בדילוג על יוחנן בן דהבאי). אך עדי הנוסח המרובים אינם מאשרים אף אחת מההגות. מקבילה נוספת שיש לה זיקה לסוגיא שלנו ואינה קלה להבנה היא בספרי וספרי זוטא לפרשת חוקת מהדורת ח"ש האראוויטץ עמ' 156, 303 וראה הערותיו שם המסתיימות ב'צריך עיון', מ"י כהנא, קטעי מדרש הלכה מן הגניזה, ירושלים תשס"ה, עמ' 214; מ"י כהנא, ספרי במדבר: מהדורה מבוארת, ד, ירושלים תשע"ה, עמ' 1009, המסיים אף הוא ב'צריך עיון נוסף'.

6 בפרק זה נעזרתי בידיעותיהם ובנסינם של הרב אליהו טבגר, פרופ' ז'הר עמור ור' יואל גוברמן ולהם התודה.

ב. דעת הרמב"ם על התכלת ועל החילזון

המעין בדברי הרמב"ם בתשומת לב יוכל לראות שלדעתו הגדרת התכלת היא עניין של איכות הצבע, שיהיה "כפתוך שבכוחל"⁷ וכרקיע בטהרתו שאינו דוהה, וייצורו מן החילזון דווקא הוא רק 'היכי תמצו' להפיק את התכלת הכשרה. בתחילת הלכות ציצית הוא מסביר מה היא ציצית:

ענף שעושין על כנף הבגד ממין הבגד הוא הנקרא ציצית... ולוקחין חוט צמר שנצבע כעין הרקיע וכורכין אותו על הענף, וחוט זה הוא הנקרא תכלת... נמצאו במצוה זו שני צווים, שיעשה על הכנף ענף יוצא ממנה, ושיכרוך על הענף חוט תכלת, שנאמר ועשו להם ציצית, ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת.

בראש הפרק השני הוא מגדיר שוב את התכלת:

תכלת האמורה בתורה בכל מקום הוא הצמר הצבוע כפתוך שבכוחל, וזו היא דמות הרקיע הנראית לעין בטהרו של רקיע. והתכלת האמורה בציצית צריך שתהא צביעתה צביעה ידועה שעומדת ביופיה ולא תשתנה, וכל שלא נצבע באותה הצביעה פסול לציצית אף על פי שהוא כעין הרקיע, כגון שצבעו באסטסיס או בשאר המשחירין הרי זה פסול לציצית.

בהלכה ב הוא מפרט את ההדרכה המעשית:

כיצד צובעין תכלת של ציצית, לוקחין הצמר ושורין אותו בסיד, ואחר כך מכבסין אותו עד שיהיה נקי, ומרתיחים אותו באהלא וכיוצא בו כדרך שהצבעין עושין כדי שיקלוט את העין, ואח"כ מביאין דם חילזון, והוא דג שדומה עינו לעין התכלת ודמו שחור כדיו ובים המלח הוא מצוי, ונותנין את הדם ליורה ונותנין עמו סממנין כמו הקמוניא וכיוצא בהן כדרך שהצבעין עושין, ומרתיחין אותו, ונותנין בו הצמר עד שיעשה כעין רקיע, וזו היא התכלת של ציצית.

בתיאור בגדי הכהונה בהלכות כלי המקדש (פרק ח הלכה יג) הדברים אף קיצוניים יותר. בעניין התכלת החילזון אינו נזכר כלל, ולעומת זאת בעניין השני התולעת שממנה מייצרים את הצבע נזכרת כחלק מהגדרת המושג:

7 יש לפרש ביטוי זה כתרעובת של דרוגות שונות של צבע כחול, מאחר שהכוחל שבו כוחלים את העינים יש בו גוונים שונים, מכחול בהיר מאד ועד שחור; תערובת הגוונים נותנת צבע כחול מובהק שהוא הממוצע שבין צבעי הספקטרום הזה (בתחילת נגעים מדובר על נגעים פתוים לבן ואדום, אבל שם הדבר מבוסס על לשון הכתוב "לבנה אדמדמת"). לא ידוע לי מקור שממנו לקח הרמב"ם ניסוח זה.

וכל מקום שנאמר בתורה שש או בד הוא הפשטים והוא הבוץ, ותכלת האמורה בכל מקום היא הצמר הצבוע כעצם שמים שהוא פתוך מן הכוחל, הארגמן הוא הצמר הצבוע אדום, ו**תולעת** השני הוא הצמר הצבוע בתולעת. הדבר ברור: כיון שתולעת השני נזכרת בכתוב בשם 'תולעת', אם כן בה התולעת היא חלק מהגדרת המושג. בתכלת לעומת זאת לא נאמר בתורה 'חילזון' התכלת. הרמב"ם נאמן לדרכו זו גם בפירוש המשנה. בתחילת פרק התכלת במנחות הוא כותב (ע"פ מהדורת ר"י קאפח):

מצות ציצית כוללת שני ציוויין, האחד שיהו ציציות בכנפות הטליתות... והציווי השני שיתן חוט צמר תכלת כרוך על אותם הציציות וחוט זה נקרא תכלת והוא אמרו ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. ואינו אצלנו היום **לפי שאין אנו יודעים צביעתו**, לפי שאין כל גון תכול בצמר נקרא תכלת אלא תכלות מסויימת שאינה אפשרית היום, ולפיכך אנו עושים הלבן לבדו.

במקום הזה היה מתבקש במיוחד שהרמב"ם יסביר שאין לנו תכלת מפני שאין אנו מכירים את החילזון, או שאין אנו מצויים בחופים שבהם הוא גדל, או שאנו לא בקיאים בדרכי הטיפול בו, והנה אנו רואים שגם כאן נזהר הרמב"ם מלהזכיר את החילזון.

ר"ש חלמא בעל מרכבת המשנה בהלכות כלי המקדש שם, וכן מחברים אחרים, הסיקו מתוך אי הזכרת החילזון בקשר לבגדי כהונה שהרמב"ם מחלק בין ציצית שצריכה תכלת המיוצרת מן החילזון דווקא, לבין בגדי כהונה שדי להם בתכלת כל שהיא. אבל קשה למצוא סברה או מקור לחילוק כזה, וכפי שהראיתי לעיל גם בהלכות ציצית וגם בפירוש המשנה הרמב"ם מציג אותה עמדה שבתכלת הגוון הוא העיקר ולא ייצורו מהחילזון דווקא. גם בפירוש המשנה כלאים ט א הוא חוזר בקיצור ומזהה את התכלת לפי צבעה: "ותכלת הוא הצמר הצבוע 'אזרק'"⁸.

על מה הסתמך הרמב"ם? קודם כל על ההיעדר. כיון שהתורה לא הזכירה חילזון כדרך שהזכירה בתולעת שני, ואף חכמים לא מסרו שקיימת כאן הלכה למשה מסיני שתהא התכלת מן החילזון כדרך שאמרו על פרטי מצות תפילין, מכאן שאין החילזון חלק מהגדרת התכלת.

8 מעניין להשוות לספר החינוך (מצוה שפו) הכותב: "וצבע התכלת הזה שנצטוינו בו דומה לעין הרקיע בטהרו והוא נעשה בדם דג אחד שנקרא חילזון שעינו דומה לעין הים ובים המלח הוא מצוי וצובעין בו פתיל צמר". ניכר מלשונו שהשתמש בדברי הרמב"ם כדרכו במקרים רבים, אלא שהכניס את החילזון להגדרת המושג. גם רש"י בפירוש התורה (במדבר טו, לח) רואה את החילזון כחלק מהגדרת התכלת: "תכלת - צבע ירוק של חילזון".

עוד נראה לי שמקורו מן הגמרא מנחות מב, ב - מג, א, שם מובאת ברייתא "תכלת אין לה בדיקה ואינה ניקחת אלא מן המומחה", והתלמוד מקשה מבידיקות דרב יצחק בריה דרב יהודה ורב אדא משמיה דרב עזרא שאפשר לדעת על ידיהן שהצבע הוא תכלת טובה שאינה דוהה, ומתריך: "מאי אין לה בדיקה נמי דקאמר, אטעימה", ומפרש הרמב"ם שכוונת התירוץ הוא שחסר בתכלת שניטלה לבדיקה כוונת צביעה לשמה (שהמומחה צריך לדעת שלא להחזיר את ה'טעימה' ליורה ולפוסלה משום שלא נעשתה לשמה⁹). מכאן נובע שייתכן הדבר שאדם נאמן ומומחה יוציא מתחת ידיו תכלת שאיכותה ירודה וצריכה בדיקה שתכריע אם היא כשרה, ומשמע לרמב"ם שבדיקה זו נחוצה ומועילה גם בצביעה שאינה מן החילזון. וכך פסק בהלכות ציצית פרק ב הלכות ד-ה:

התכלת אינה נלקחת אלא מן המומחה, חוששין שמא נצבעה שלא לשמה. אף על פי שנלקחה מן המומחה אם נבדקה ונודעה שנצבעה באחד משאר צבעונין המשחירים שאינן עומדין פסולה. כיצד בודקין אותה עד שידוע אם נצבעה כהלכתה אם לאו...

ככל הדברים האלה כתב ר' ישראל ליפשיץ בפרק "כללי בגדי קדש" בהקדמותיו ל"תפארת ישראל" בראש סדר מועד¹⁰.

לסיכום, נראה לי שהראיתי בצורה משכנעת שלשון הרמב"ם בכל מקום מלמדת שאיכות צבע התכלת היא העיקר, ודם החילזון והרתחתו עם סממנים ידועים המחזקים את יכולתו להיספג בצמר הם רק דרך טובה להגיע לידי כך. אמנם קשה על כך מתוספתא מנחות פרק ט: "תכלת אין כשירה אלא מן החילזון, הביאה שלא מן החילזון פסולה". אך ייתכן שהרמב"ם סובר שסוגיית הבבלי שלא הביאה ברייתא זו, וגם קבעה בפירוש שבדיקה מועילה לתכלת, חולקת על התוספתא הזו וסוברת שאינה ברייתא מוסמכת, וקיימא לן כתלמודא דידין.

לדברים אלו יכולות להיות השלכות מרחיקות לכת. ייתכן שלאור התפתחות תעשיית הצביעה בעת החדשה אפשר יהיה להכשיר לפי הרמב"ם צביעה הנותנת צבע כחול עמיד כעין זה שנותנת הצביעה בדם החילזון. לכל הפחות יש כאן סברה טובה כנגד החוששים שמא הארגמון קהה הקוצים אינו החילזון שדיברו בו חז"ל, או שהסממנים שמערבים בו או דרך הכנת הצבע אינם כראוי; לאלה יש לומר שמכיון

9 וכמובן קל וחומר שהוא צריך להיות אדם נאמן שעושה את התכלת לשם מצוה, את זאת אי אפשר לבדוק אלא שרוב המצויים אצל עשיית תכלת נאמנים בכך בדומה לרוב המצויים אצל שחיטה מומחין הן (חולין ג, ב).

10 משנה עם ע"א פירושים (וילנא) ירושלים תש"ך, יד ע"ב-טו ע"א. אני מודה מאד לרב פנחס אברמוביץ שהעמידני על כך.

שהתוצאה היא צבע כחול עמוק ויציב, הרי שלפחות לפי הרמב"ם, שהוא הפוסק העיקרי שפסק בענייני התכלת, מקיימים בה בכל אופן את המצוה.

ג. תכלת אינה הידור מצוה אלא מצוה

הדברים שאכתוב להלן הם דברים פשוטים ומובנים מאליהם, ואף על פי כן המציאות מלמדת שהם אינם ידועים לרבים ושצריך לאומרם באופן בהיר. לעתים קרובות אני רואה אדם שיש לו תכלת בטלית הגדולה שהוא מתעטף בה בתפילתו, אבל אין לו תכלת בציציות הטלית הקטנה שהוא לובש בכל שעות היום. וכן יש אדם שעושה תכלת לעצמו, אבל בעבור ילדיו הוא מסתפק בציציות שאין בהן תכלת. לדעתי אין מקום להנהגות כאלו. פטור מתכלת יש כיום רק למי שסובר שהתכלת שמפיקים היום שגויה, אם מפני שלא זיהינו נכונה את החילזון או מפני שיש פגם באופן הייצור שלה. יש אולי גם מקום לאמירה שיאמר אדם: אני איני בקי בדבר, ואני סומך על פלוני ופלוני הגדולים בתורה שאינם מטילים תכלת בציציותיהם, ודאי מפני שהם סוברים שהתכלת שמפיקים היום אינה נכונה, ובדומה למה ששנינו בהוריות "זה הכלל, התולה בעצמו חייב התולה בבית דין פטור". והאמת היא שגם על כך יש להרהר, שהרי שום צבע אינו פוסל את הציצית¹¹, ואם יש רק ספק שמא התכלת שמפיקים כשרה היא - מוטל לכאורה על האדם להחמיר בספיקא דאורייתא שכזה. ואין להשוות זאת לכל מה שאמרו חכמים על לובשי קלא-אילן, כי שם היה מדובר ברמאות או הטעייה, ואילו כאן מדובר בחיזור אחר המצוות.

נראה לי שמי שרכש לו טלית אחת של תכלת מראה במעשיו שהוא אכן נותן אמון בתכלת המיוצרת כיום, לפחות ברמה של ספק, וכבר אינו יכול להיתלות בנימוקים מסוג "אם לא יועיל לא יזיק", "מהיות טוב אל תקרא רע", "אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך" וכדומה, נימוקים שהם יפים למנהגי חסידות והידורי מצוה. תכלת אינה מנהג ה'תשליך', אבנט 'גארטל', או אמירת "ג עיקרים ושש זכירות בסוף תפילת שחרית. תכלת היא מצוה מן התורה, ומי שהחליט לקיים אותה אינו רשאי עוד ללבוש בגד ארבע כנפות שיש בו רק לבן מאחר שהוא מבטל בזה מצוה דאורייתא של תכלת, ועדיף שלא ילבש בגד של ארבע כנפות כלל, כשם שעדיף שלא ללבוש בגד ארבע כנפות אם אין בו ציצית כשרה. כל זמן שהיינו אנוסים מפני שלא הייתה לנו תכלת, סמכנו על ההלכה "התכלת אינה מעכבת את הלבן", ואף על פי שבלבישת טלית

11 עיין מנחות מא, ב ורש"י שם, ורמב"ם וראב"ד ציצית פ"ב ה"ח, וטור וב"י ושו"ע או"ח סימן ט. כל הדין שם אם בבגד צבעוני מין הכסף הוא לבן או כעין צבעו אדום או ירוק אינו לעיכובא וכשעושה פתיל אחד בצבע כלשהוא ושאר החוטים בלבן, אפשר שהכל מודים שאין בזה פגם. ומכל מקום ודאי שכשיש ספיקא דאורייתא שמא אפשר לזכות במצות תכלת - אינו כדאי להפסיד את המצוה בגלל שיקולים משניים.

של ציצית ללא תכלת ביטלנו מצות תכלת, ואילו לא לבשנו את הבגד כלל לא היינו מבטלים שום מצוה, מכל מקום יש לומר שחובת הציצית חלה אחרי הלבישה, והרי זה ביטול עשה בשב ואל תעשה (יבמות ז, ב ותוספות שם), וכשאי אפשר להטיל תכלת אונס רחמנא פטריה¹², וכשם שהיוצא להפליג, למלחמה או לשיירה לדבר מצוה יכול לצאת אפילו בערב שבת, ואע"פ שיצטרך לחלל את השבת מפני פיקוח נפש ונראה כמתנה לחלל את השבת (שבת יט, א וכפירוש בעל המאור שהשו"ע קיבל את פירושו באו"ח סי' רמח סעיף ד). ובפרט בעניין ציצית - חשיבות מצות ציצית שכל התורה תלויה בה גוברת, וכדאמר ליה מלאכא לרב קטינא סדינא בקייטא וסרבלא בסיתוא ציצית מה תהא עליה (מנחות מא, ב). אמנם כל זה כבר אינו נכון כיום בדרך כלל לגבי מי שאינו שולל את ההישגים של יצרני התכלת, כיון שבידיו לקיים את המצוה, ורק מי שנקלע למקום נידח ואינו יכול להשיג תכלת, או שהזמין אותה ועדיין לא הגיעה אליו, או בשבת שאינו יכול להטיל את התכלת ואין לו בגד ארבע כנפות שכבר יש בו תכלת, אלה רשאים וכנראה אף צריכים ללבוש בגד ארבע כנפות עם ציצית ללא תכלת¹³.

ואולם, בתנאי חיים רגילים אין לבטל את המצוה, ואין מקום לטיעון של שמירת מסורת - "כך נהגו אבותיי" או "כך סוברים רבותיי" וכיוצא בזה, מול מצות ה' ברורה שביקש מאיתנו בקשה לא קשה: "ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת"¹⁴.

12 וראה שאגת אריה סימן לב.

13 עיין או"ח סוף סימן יג, וכאן לא בעינן שיהיה דוקא במציאות של כבוד הבריות, כיון שמקיים מצות הלבן.

14 [הערת העורך: לענ"ד המסקנה הזו אינה נכונה כלל. רבים מאלו שמתעטפים היום בציצית או בטלית עם תכלת לא החליטו בדעתם שהם מקבלים על עצמם את הדעה שתכלת הארגמן ודרך ייצורה עכשיו מקיימים בהם מצוה דאורייתא אף לא ברמה של ספק, אלא שהם עושים את זה כהידור מצוה או כחיוב מצוה או כזכר לזמן שבו קוימה המצוה בשלמותה. לכן אי אפשר להאשימם בחוסר עקביות, ולא נכון לומר להם **שעל פי הדין** הם חייבים מעתה להטיל פתיל תכלת בכל ציציותיהם וציציות בניהם, הקטנים עם הגדולים. ק"ו שאין לענ"ד לומר שמי שהטיל פעם אחת תכלת בציציותיו עדיף שלא יניח עליו יותר בגד של ארבע כנפות שאין בו תכלת, גם אם יצטרך לבטל מצוה יקרה זו. ב"ה הקיום המלא של מצות הציצית עם תכלת הארגמן הולך ומתפשט בעם ישראל ואצל אנשי תורה מכל הגוונים, ואין צורך לדחוק את הקץ בחוזה. י"ק.]